

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 1, June/Haziran 2024, pp./ss. 96-116.

Osmanlı Kelâmcısı Kemâlpaşazâde'nin İkili Ecel Anlayışı*

Ottoman Kalamist Kemalpařazade's Dual Understanding of Death

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11507115>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
14.03.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
26.05.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2024

Dorlion Journal

Dr. Öğretim Üyesi Eyüp Gür
Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Tokat.

eyup.gur@gop.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3926-3452>

*Bu çalışma yazarın "İbn-i Kemal'in Hayatı, Kader ve Kaza Anlayışı ve Risale fi'l-cebr ve'l-kader Adlı Eserin Tahlili" isimli yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Öz

Osmanlı devletinin yükselme dönemine şahit olan Kemâlpaşazâde, aileden gelen geleneğe uyarak belli bir süre askeri sınıf içerisinde görev icra ettikten sonra ilmiyeye intisap etmiştir. Kemâlpaşazâde, ileri derecede bir tedrisatın ardından hem talebe yetiştirmiş hem de çok sayıda eser kaleme almıştır. Diğer taraftan birikimini bürokraside uygulama fırsatı bulmuştur. Kemâlpaşazâde, fıkıhçı yönüyle öne çıksa da büyük Kelâm eserlerine yazdığı şerh ve haşiyelerle Kelâmdaki vukûfiyetini ispatlamıştır. Kemâlpaşazâde, kaza, kader ve ecel gibi Kelâm ilminin en spesifik konularında müstakil risaleler yazmış; bu minvalde *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader* ve *Risâle fi'l-ecel* adlı eserlerinde ecel mevzusunu Ehl-i sünnetin kader anlayışı çizgisinde yorumlamıştır. Ecel kavramını mübrem ve muallak ecel olmak üzere iki kategoride değerlendirerek ikili bir ecelden söz etmiş, tek ecel vardır diyenleri hatalı olmakla itham etmiştir. Bununla birlikte Mu'tezile ile aynı çizgide görünmemek için kendi ecel anlayışının onlardan farklı olduğunu ifade etmekten de geri durmamıştır. Ecel konusunu Kur'ân merkezli olarak mütalaa eden Kemâlpaşazâde, referans kaynakları olarak da tefsir ve kelâm eserlerini kullanmıştır. Kemâlpaşazâde'nin üzerinde müstakil eser yazdığı konulardan birisi olan ecel, Kur'ân'ı Kerim'de ise farklı içeriklerde olmak üzere sözlük anlamlarına uygun bir tarzda insanın, dünyanın ve milletlerin yaşam suresi ve bu sürenin sonuna işaret edecek şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca ayet ve hadisler sözlük anlamının dışında ecel kavramını, insanın iyi davranışlarda bulunarak değerlendirmesi gereken bir imkân olarak sunmaktadır. Bu anlamda ecel, insanı iyilik yapmaya sevkeden bir motivasyon kaynağı olarak takdim edilmektedir. Kelâm mezhepleri ise, ecel mevzusunu, mezheplerinin kader doktrini doğrultusunda şekillendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mu'tezile, Kemâlpaşazâde, Ecel, Kader.

Abstract

Kemalpaşazâde, who witnessed the golden age of the Ottoman Empire, conformed to his family tradition and served in military class for a while and then transferred to Ilmiye class (authority on religious law and education). After getting an advanced education, Kemalpaşazâde both taught many students and wrote many books. On the other hand, he had the opportunity to utilize his expertise in bureaucracy. Although he was a prominent Fiqh scholar, he proved to be a competent Kalam scholar with the explanations and footnotes he wrote on the classic writings of Kalam Kemalpaşazâde wrote genuine risalas on the most

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Gür, Eyüp. "Osmanlı Kelâmcısı Kemâlpaşazâde'nin İkili Ecel Anlayışı". *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 2/1 (Haziran 2024), 96-116. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11507115>

CC BY-NC 4.0 DEED

Specific topics of Kalam such as *qada* and *qadar* (destiny, predestination), and appointed time; in this manner, in his books *Risâle fi'l-cabr ve'l-kader* ve *Risâle fi'l-ecel* he also interpreted the topic of appointed time on the same line with Ahl-I Sunnah's *qadar* understanding. By evaluating the concept of appointed time in two categories as inevitable and suspended, he discussed a dual concept of appointed time and accused the ones who claimed one appointed time as erroneous. Nonetheless, in order not to be seen on the same line with Mu'tazila, he did not abstain from stating that his understanding of appointed time is different from theirs. Kemalpashazâde who considered the topic of appointed time from the Qur'an perspective used Tafsir and Qur'an works as his references. In Qur'an, the appointed time, which is one of the topics Kemalpashazâde wrote independent books, is used in different context and appropriate to its lexical meaning; and it refers to the lifetimes of humans and of the world, and also to the end of those lifetimes. Furthermore, the verses and the hadith use the concept of appointed time outside of its lexical meaning and they present it as an opportunity for humans to use it for performing good deeds. In this meaning, the appointed time is presented as a source of motivation that encourages humans to perform good deeds. The kalam sects (Sunni schools of law), they shaped the issue of appointed time in the direction of the *qadar* doctrines of their sects.

Keywords: Kalam, Kamalpashazâde, Mu'tazila, Appointed time, Qadar.

1. GİRİŞ

Asıl adı Şemseddin Ahmed Çelebi olan kelâmcımız, dedesine nispetle İbn Kemâl ve Kemâlpaşazâde isimleriyle mâruf olmuştur.¹ Bu nedenle çalışmamızda her iki isim de kullanılacaktır.

Kemâlpaşazâde, Osmanlı devletinin en parlak döneminde yetişmiş, tarihten felsefeye, din ilimlerinden tıp bilimine kadar çok sayıda farklı bilim dalına vakıf olmuş çok yönlü devlet ve ilim adamıdır. Onun Edirne'deki Ali Bey (Taşlık) medresesinde başlayan müderrislik hayatı, sırasıyla Üsküp'de İshak Paşa Medresesi, Edirne'de Halebiye ve Üç Şerefeli Medrese, İstanbul'da Sahn-ı Semân ve Edirne'de Sultan Bayezid Medresesinde devam etmiştir.²

İbn Kemâl, Osmanlı devletinin yükselme döneminde müderrisliğin yanında kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi bürokratik görevlerde bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde, Şii Safevîlere karşı mücadele etmenin cihat olduğu yönünde fetva vermiş, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde İran seferinin dinî ve hukukî gerekçesini oluşturmak için verdiği fetva ile bu sefere razı olmayıp menfî bir tavır içerisinde olan devlet ricâline karşı padişahı desteklemiştir.³

Ayrıca İbn Kemâl, bir kelâmcı olarak birbirinden farklı konularda yazdığı telif eserler, şerh ve haşiyelerle dönemin heterodoks gruplarının İslam akidesi etrafında oluşturdukları şüpheleri izale etmede etkin rol oynamıştır. Böylece Kemâlpaşazâde, devletin bekasını tehdit

¹ Nihal Atsız, *Kemâl Paşa-oğlu'nun Eserleri* (İstanbul: Şarkiyat Mecmuası, 1966); 71; M. E. Yekta Saraç, *Şeyhülislâm Kemalpashazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri* (İstanbul: Risale Basın Yayın LTD, 1995), 15.

² Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 227; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, thk. Mahmud Abdülkadir Arnaûd (İstanbul: Mektebetü İRCİCA, 2010), 1/150.

³ Murat Demirkol, "Kemalpashazâde'nin Hayatı ve İlmî Özgünlüğü", 13-14 Mayıs 2022 Uluslararası Kemalpashazâde (İbn Kemâl) Sempozyumu Bildirileri I, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fcr Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti., 2022), 29-56.

eden iç ve dış mihraklara karşı ortaya koyduğu eserleriyle fikrî bir mücadele yürütmüştür. Bu nedenle Kemâlpaşazâde, ilim adamlığı vasfıyla, sadece Müslüman Türk dünyası nezdinde değil, tüm İslam dünyasında tanınmış muhakkik âlimlerden kabul edilmiştir.⁴

Hem ilmiyedeki hem de bürokrasideki çalışmalarıyla adından sıkça söz ettiren Kemâlpaşazâde'nin kelâmcılığı ve kelâm iliminin spesifik konularından birisi olan ecel görüşü bizim bu çalışmamızın ana eksenini oluşturacaktır. Kemâlpaşazâde'nin ecel görüşünü mütalaa ederken onun *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, *Risâle fi beyâni'l-ecel* adlı eserlerini esas aldık. Ayrıca yeri geldiğinde İbn Kemâl'e aidiyeti şüpheli olan *Risâle fi beyâni evsâfi ümmü'l-Kitâb ve levh-i mahfûz ve levh-i mânevî* isimli esere atıf yaptık. Bununla birlikte kelâmcıların ecel mevzuuna ışık tutan eserleri ve İbn Kemâl üzerine yapılmış çalışmalar,⁵ bizim referans kaynaklarımız arasında yer alacaktır.

-Yapacağımız çalışmayı;

-Bir Osmanlı kelâmcısı Kemâlpaşazâde,

-Ecel Meselesine Genel Bir Bakış

-Kemâlpaşazâde'nin ecel anlayışı şeklinde üç başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Araştırmanın her aşamasında objektiflik ve bilimsel bütünlükten ödün verilmemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan Etik Kurul Onayı alınmasına gerek duyulmamıştır.

2. BİR OSMANLI KELÂMCISI KEMÂLPAŞAZÂDE

Kelâm ilmi, hicri 2. yüzyılda Mu'tezile'nin eliyle doğmuştur. Hicrî üçüncü yüzyıla gelindiğinde Mu'tezilî anlayışa karşı olan fakat itikâdî meselelerin anlaşılmasında aklın da kullanılması gerektiğine inanan İbn Küllâb el-Basrî (ö. 240/854), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) gibi Ehl-i sünnet âlimleri, iman meselesini aklî saiklerle teyid etme ihtiyacı hissederek Ehl-i sünnet kelâmının teşekkülüne zemin hazırlamışlardır. Hicrî 4. yüzyıldan itibaren, Mu'tezile'den ayrılan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/916) Irak'ta, Ebû Mansur el-Mâtûrîdî (ö. 333/944) Mâverâünnehir bölgesinde Ehl-i sünnet kelâmını tesis etmiş, bu iki kelâmcının talebeleri ise Ehl-i sünnet kelâmını zirveye taşımışlardır.⁶

⁴ Kemâl Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001), 81.

⁵ Atsız, *Kemâl Paşa-oğlu'nun Eserleri*, 71, 81; Saraç, *Şeyhülislâm Kemalpaşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserler ve Bazı Şiirleri*, 15, 20, 26; Şamil Öçal, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 20-23, 55, 348.

⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla yayınları, 1993), 47; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1996), 50.

Mütekaddimûn kelâmcılar, nakli esas almanın yanında akla da önem vererek mantığa ve felsefi konulara fazla itibar etmeden inanç esaslarını şekillendirmişlerdir. Gazzâlî ile başlayan müteahhirûn kelâm döneminde ise, Aristo mantığı İslamî ilimlerin içerisine idhâl edilmiş,⁷ yazılan kelâm eserlerinde felsefî konular işlenmiş, hatta kelâm ile felsefenin iç içe girmesi o kadar ileri gitmiş ki kelâmî eserlerin kelâma mı yoksa felsefeye mi ait olduğu ayırt edilemez olmuştur. Hicri 7. yüzyıla gelindiğinde, İslam tefekküründeki durağanlık, kelâm ve felsefe eserlerine de yansımış, bu dönemde orijinal fikirler üretilememiş, önceki nesillerin eserleri üzerine şerh ve haşiye yazmakla iktifa edilmiştir.⁸

İslam düşüncesindeki şerh ve haşiye geleneği Osmanlı ilim havzasını da içine alarak devam etmiştir. Osmanlı döneminin önemli simalarından olan Kemâlpaşazâde bu gelenek⁹ içerisinde yetişerek eserlerini bu düşünce yapısı içerisinde oluşturmuştur. Bununla birlikte onun risâleler tarzında çok sayıda orijinal eser vererek geleneği aştığı görülmektedir.

Kemâlpaşazâde 1468-1534 yılları arasında hayat sürmüştür, Osmanlı devletinin yükselme dönemi devlet adamlarının yönetimlerine şahit olmuş, dönemin bilim ve düşünce yapısında etkin rol almış çok yönlü bir âlim ve bürokrattır.¹⁰

İlk eğitimini baba ocağında aldıktan sonra Tokat, Amasya ve Edirne medreselerinde yüksek eğitimini tamamlayan Kemâlpaşazâde, aileden gelen geleneğe uyararak önce askeri sınıfa katılmıştır. Arnavutluk seferi dönüşünde Edirne Dâru'l-hadis Medresesi müderrislerinden Molla Lütfi'nin (ö. 900/1495), askerler tarafından gördüğü itibara özenerek askeriye ilmiye sınıfına intisap etmiş, akabinde Molla Lütfi'nin Dâru'l-hadisteki derslerine devam etmeye başlamıştır.¹¹ Dâru'l-hadiste ondan *Şerhu'l-Metâlî* adlı kelâm eserini okumuştur.¹² Buradaki eğitimini tamamlayan Kemâlpaşazâde, ilk olarak Edirne Taşlık Medresesine müderris olarak atanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Edirne ve İstanbul'daki devrin önemli medreselerinde müderrislik görevinin yanında kadılık, kadıaskerlik ve son olarak şeyhülislâmlık görevleriyle bürokraside yer almıştır.¹³

Kemâlpaşazâde, müderrislik ve bürokrasideki etkin rolünün dışında Arapça, Farsça ve Türkçe yazdığı eserlerle de adından söz ettirmiştir. Fıkıh, tarih, hadis, tefsir, kelâm, felsefe, dil, edebiyat ve tıp alanlarında üç yüzün üzerinde eser vermiştir.¹⁴ Bunlar içerisinde kelâm ve

⁷ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi* (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2018), 143.

⁸ Mahmut Kaya, "İbn Kemâl'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Varlık Anlayışı", *Sosyoloji Dergisi* 3/1 (1989), 323-329.

⁹ Gelenek perspektifini anlamada doyurucu bir çalışma için bakınız: Namık Kemal Okumuş, "Gün Ve Geleceği İskalama Tercihinin Aşkın Formu: Kutsal Gelenek Perspektifi", *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)*, 1/1 (June 2023), 24-47.

¹⁰ Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, 66-67.

¹¹ Taşköprizâde *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 226; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, 1/149; Saraç, *Şeyhülislâm Kemâlpaşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, 20.

¹² Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 226; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, 1/150.

¹³ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 227; Öçal, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, 20-21.

¹⁴ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, 1/150; Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî, *eş-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 106. <https://shamela.ws/book/322>

felsefeye dair olanların sayısı yaklaşık elli kadardır. Yazdığı eserler, bazen devrin tartışmalı meselelerinin dile getirildiği ilmî makaleler tarzında, bazen marjinal grup ve fırkalara reddiye, bazen de müstakil konuların işlendiği risâleler türünde olmuştur. Ayrıca verdiği fetvalar, devrin sosyo-kültürel hayatına ışık tutmuştur. Bununla birlikte Kemâlpaşazâde, asıl büyük eserlerini, şerh ve haşiyeler tarzında oluşturmuştur.¹⁵

Kemâlpaşazâde, ilim ve bürokrasideki birikimiyle döneminin ilim, kültür sahasının en önemli mümessillerinden biri olarak kabul görmüştür. Bu anlamda Taşköprizâde (ö. 968/1561), Kemâlpaşazâde hakkındaki kanaatini şöyle ifade eder: “Kemâlpaşazâde, ilmî vukûfiyette kendisinden önceki âlimleri unutturmuş ve inkıtaya uğramış olan ilmin kaidelerini yeniden ihya etmiştir.”¹⁶ Tabakât yazarlarından Takıyyüddin et-Temîmî (ö. 1010/1601), İbn Kemâl'i, Celâleddin es-Süyûtî'ye (ö. 911/1505) benzetir. Temîmî'ye göre İbn Kemâl, telifâtının çokluğu, pek çok ilme vukûfiyetinin genişliği ve meseleleri kavrayışı bakımından Süyûtî'den üstündür.¹⁷ Ayrıca Kemâlpaşazâde, kelâmda önemli eserlere imza atmış Teftâzânî ve Seyyid Şerîf Cürçânî gibi âlimlerle karşılaştırılmış; Osmanlı âlimleri içerisinde ilmî derinliğinden dolayı kendisine “el-muallimü'l-evvel” ünvanı verilmiş, öğrencisi Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ise “el-muallimü's-sânî” ünvanıyla anılmıştır.¹⁸

Kemâlpaşazâde kadılık ve şeyhülislâmlık görevlerinde bulunması hasebiyle fıkıhta ayrı bir yer edinmiş, fıkıhçı olarak verdiği fetvalardan dolayı insanların ve cinlerin müftîsi anlamında “müftiyyessekaleyn” ünvanına haiz görülmüştür.¹⁹ Diğer taraftan Kemâlpaşazâde İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de ortaya çıkan farklı dini, siyasi, sosyal hareketlerin etkisiyle İslam inançları etrafında oluşturulan şüpheli ve inkârcı akımlara karşı yürüttüğü fikrî mücadeleler ve bu doğrultuda oluşturduğu eserlerle kelâmdaki yetkinliğini göstermiştir.²⁰ Bu anlamda Kemâlpaşazâde, Ehl-i sünnet düşüncesini savunmak amacıyla yazdığı eserlerinde fikirlerini akıl ve mantık ekseninde temellendirerek Şii-Safevî propagandasının Anadolu'da yayılmasına engel olmuştur.²¹

Kemâlpaşazâde, İslam düşüncesindeki durağanlaşmış bazı problemleri yeniden gündeme taşımış; bu minvalde bir taraftan önceki büyük eserler üzerine yazdığı şerh ve haşiyeler, diğer taraftan da şerh ve haşiyeciliği aşmak suretiyle derinlemesine araştırmalar yaparak oluşturduğu telif eserlerle İslam tefekkürünün dinamizmine katkı sağlamıştır.²² Kemâlpaşazâde kelâm ve felsefeye dair yazdığı eserlerde; bilgi, varlık, ulûhiyyet, kaza-kader,

¹⁵ Ahmet Arslan, “Kemâlpaşazâde'nin Felsefi Görüşleri”, *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 92; Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, 26.

¹⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 226-227.

¹⁷ Temîmî, *eş-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Ĥanefiyye*, 107.

¹⁸ Şerafettin Turan, “Kemâlpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238-240.

¹⁹ Saraç, *Şeyhülislâm Kemâlpaşazâde*, 26; Ahmet İnanır, *İbn Kemâl'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 18.

²⁰ Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, 24.

²¹ Esat Kılıçer, “Fıkıhçı Olarak İbn Kemâl”, *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 158.

²² Arslan, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi Görüşleri*, 75-104.

halku'l-Kur'ân, nübüvvet, i'câzü'l-Kur'ân, ecel, ahiret gibi konular üzerinde durmuştur. Şerh ve haşiyelerde, hiç kimsenin aklına gelmeyecek fikirleri ve nükteleri ortaya çıkarmış, yeri geldikçe de üzerinde çalıştığı eserin müellifini tenkit etmekten geri durmamıştır.²³ Böylece İbn Kemâl, İslam düşüncesinde kendisinden önce ortaya atılmış felsefi, kelâmi meseleler üzerine analitik, eleştirel ve akılcı düşünme faaliyetinin örneğini ortaya koymuştur.²⁴ Kendinden önceki âlimlerin görüş ve tespitlerine yer vermiş, bunu yaparken taklitten kaçınmıştır.

Kemâlpaşazâde'nin yaşadığı zaman dilimi, şerh ve haşiyeler geleneğinin revaçta olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda onun hayatında şerh ve haşiyeler önemli bir yer işgal eder. Meselâ Adudiddîn el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf* adlı eserine Seyyid Şerif Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* adıyla şerh yazmıştır. İbn Kemâl'in bu şerh üzerine yazdığı *Haşiyeler alâ şerhi'l-Mevâkıf* adlı hacimli eser, Osmanlı medreselerinin vazgeçilmezlerinden olmuştur.²⁵ Kemâlpaşazâde'nin diğer bir hâşiyesi, *Haşiyeler alâ şerhi't-Tecrîd* isimli eserdir. Bu eser, Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tecrid el-i'tikâd* isimli eseri üzerine Seyyid Şerif Cürçânî'nin *Şerhu't-Tecrid* adıyla yazdığı şerhin hâşiyesidir.²⁶

Kelâm ve felsefe tarihinde İbn Kemâl'in tanınmasına vesile olduğunu düşündüğümüz diğer bir eser, *Haşiyeler ale-t-tehâfüt*'tür. Bilindiği üzere İslam düşüncesinde tehâfüt geleneğinin ilk mümessili *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eseriyle Gazzâlî'dir. Gazzâlî bu eserde, İslam filozoflarını yirmi meselede tenkit etmiş, üç meselede tekfir etmiştir. Bu alandaki ikinci eser, *Tehâfütü't-tehâfüt* ismiyle meşşâî filozofu İbn Rüşd'e (ö. 520/1126) aittir. İbn Rüşd eserde, Gazzâlî'yi meseleleri anlamamakla itham ederken filozofların da savunmasını yapar. Tehâfütün üçüncü ayağını Fatih devri müderrislerinden Hocazâde Muslihuddîn Efendi (ö. 893/1488) oluşturmaktadır. Kemâlpaşazâde, Hocazâde'nin *Tehâfütü'ne Tehâfütü haşiyeler* ismiyle on beş meseleden oluşan bir haşiyeler kaleme almıştır.²⁷

İslâm felsefesindeki statik durum, Gazzâlî'nin *Tehâfütü*'ü ile daha hız kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı'da tehâfüt geleneğiyle kısmen de olsa felsefi bir dinamizm oluşmuş, Osmanlı düşüncesinde felsefeye yönelik menfi tavrın pozitive dönüşmesi sağlanmıştır. Tehâfütlerle birlikte Osmanlı geleneğinde klasik kelâm ve felsefe tarzında sentezci bir tavır ortaya çıkmıştır.²⁸ Ayrıca İbn Kemâl, *Tehâfütü*'nde Gazzâlî'ye nazaran

²³ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûk-u İslamiyye ve İstîlâhât-i Fıkhiyye* (İstanbul: Bilmen Kitabevi, ts.), 1/427.

²⁴ Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, 24.

²⁵ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, 1/150; Öçal, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, 55.

²⁶ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, 1/150; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Kelâmcı Olarak İbn Kemâl", *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 149-155.

²⁷ Saffet Köse, "Hocazâde Muslihuddîn Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/207-209; Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, 29-30.

²⁸ Sözen, *İbn Kemâl'de Metafizik*, 34-55.

filozoflara karşı daha kucaklayıcı bir dil kullanmış, O, filozofların sünnî telakkiye aykırı görüşlerini, küfrü gerektirmeyecek tarzda yorumlamıştır.²⁹

Kemâlpaşazâde'nin önemli bir özelliği de felsefeyi kelâmlaştırmasıdır. İbn Kemâl, bu yönüyle Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sinâ'ya (ö. 428/1037) benzetilir. Bu iki filozof, felsefeyi İslamlaştırmış, İbn Kemâl ise felsefeyi kelâmlaştırmıştır. Bu sebepten olsa gerek İbn Kemâl, "Anadolu'nun İbn Sînâ'sı" olarak tanıtılmıştır.³⁰ Diğer taraftan İbn Kemâl'in, Fârâbî ve İbn Sinâ'nın üzerinde durduğu konulara yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin varlık-mahiyet ilişkisini İbn Kemâl, *Risâle fi ziyâdeti'l-vücûd* isimli eserinde; yaratma meselesini *Risâle fi ma'ne'l-ca'l* isimli eserinde işlemiştir. Şu kadar var ki İbn Kemâl, meseleleri, bu iki filozoftan farklı olarak kelâm yönü baskın bir tarzda yorumlamıştır.³¹ Felsefî kelâmıda Kemâlpaşazâde'nin bulunduğu konum ise Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1210) ekolüdür.³²

Kemâlpaşazâde eserlerinde, çok sayıda filozof ve kelamcının görüşlerinden iktibasta bulunmuştur. İbn Sînâ, Fahreddin Râzî, Seyfüddin Âmidî (ö. 631/1233), Nâsirüddin Tûsî, Adûdüddin İcî, Kutbeddin Râzî (ö. 766/1365), Sâdeddin Teftazânî, Seyyid Şerif Cürçânî, Muslihüddin Hocazâde ve Celâleddin Devvânî (ö. 908/1502) gibi isimler, onun iktibas yaptığı âlimler arasında yer almaktadır. Kemâlpaşazâde bu âlimlerin eserlerinden sadece iktibaslar yapmakla kalmamış bunun yanında onların görüşlerini analiz ve kritik etmiştir. İsbet ettiğine inanmadığı görüşleri kimden gelirse gelsin uygun bir üslupla tenkit etmekten kaçınmamış ve hatta meşşâî felsefesinin öncü isimlerinden İbn Sînâ'yı bile eleştirmekten kaçınmamıştır.³³ İbn Kemâl, atıflarda çoğunlukla ibareyi olduğu gibi nakletmiş, kimi zaman da manen atıf yapmıştır. Kemâlpaşazâde'nin kaynak göstererek iktibasta bulunması, eserine atıfta bulunduğu âlimin ilmî kişiliğine duyulan saygının bir göstergesi olduğu gibi onun intihalden uzak durmasının da bir işaretidir.³⁴

Kelamcılığını müzâkere ettiğimiz Kemâlpaşazâde'nin ecel anlayışına geçmeden önce ecel hakkında genel bir bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

3. ECEL MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sözlükte ecel, süre, ömür, vaktin sonu, hayatın başlangıcı ve bitişi, belirlenmiş zaman, ölüm vakti, alışverişte sürenin belirlenmesi, iddet süresi gibi anlamlara gelmektedir.³⁵ Ecel, kazâ ve kader inancının uzantısı bir mevzudur. Kur'ân'daki kullanımı da buna işaret

²⁹ Arslan, "Kemâlpaşazâde'nin Felsefî Görüşleri", 75-104.

³⁰ Öçal, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri*, 23.

³¹ Yazıcıoğlu, "Kelamcı Olarak İbn Kemâl", 149-155.

³² İlyas Çelebi, "Kemâlpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/242-243; Ali Öge, *Şeyhülislâm İbn Kemâl'in Sünnilik Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 61-62.

³³ Demirkol, "Uluslararası Kemâlpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri I", 29-56.

³⁴ Eyüp Gür, "Risâle fi-Takrîr Enne'l-Kur'âne'l-Azîm Kelâmulâhi'l-Kadîm Bağlamında Kemâlpaşazâde'nin i'câzü'l-Kur'ân Yaklaşımı", *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (2022), 228.

³⁵ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibü'l-Kur'ân*, thk. Saffân Adnân ed-Davûdî (Şam: Dâru'l-Ka-lem, 1412), "ecl", 65; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-sadr, 1414), "ecl", 11/11.

etmektedir.³⁶ Kelâm terimi olarak ecel kavramı, her canlı için belirlenen yaşam süresi ve bu sürenin sonu olarak tarif edilmiştir.³⁷

Ecel, Kur'ân'da sözlük anlamlarına uygun bir şekilde birkaç farklı manada kullanılmıştır. “Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.”³⁸ ayeti, eceli iki farklı içerikte sunmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğu, ayette işaret edilen birinci eceli (ecel-i kazâ), insanın hayatının sonu; ikinci eceli (ecel-i müsemmâ), kıyamet günü olarak yorumlamışlardır. Ecel-i kazâ insan bireyinin ömrünün sonunu, ecel-i müsemmâ ise dünya hayatının sonunu ifade eder.³⁹ Bu anlayışın yanında farklı yorumların varlığı da söz konusudur. Ecel-i kaza, ömür denilen insanın yaratılması ile ölümü arasındaki süreye, ikinci ecel, berzah âlemi dediğimiz ölüm ile tekrar dirilme anına kadar geçen süreye işaret eder. Bir diğer yoruma göre ecel-i kazâ, uykuya; ecel-i müsemmâ ölüme tekabül etmektedir.⁴⁰

Bunların dışında Kur'ân'da ecel kavramı, işlevsel boyutlarıyla da kullanılmıştır. Bu bağlamda ecelin ertelenmeyeceği ve öne çekilmeyeceği,⁴¹ bazılarının ecelinin erken geldiği, bazı bireylerin son sınırına kadar yaşadığı,⁴² insana verilen uzun veya kısa ömrün bir kitapta mahfûz olduğu⁴³ gibi içerikler, Kur'ân'da işaret edilen tanımlamalardır. İlgili ayetlerde ecelin kaderle bağlantısı kurulmuş, ilâhi yazgı vurgusu yapılmıştır. Ecelin değişmeyeceği, bazılarının ecelinin ansızın geleceği⁴⁴ vurgusuyla, insana verilen sınırlı dünya hayatının verimli geçirilmesi, düşünüp ibret alınması yönünde telkin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân, ay, güneş ve gezegenlerin hareketlerinin süresini de ecel kavramıyla anlatır.⁴⁵ Ayrıca “Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.”⁴⁶ ayeti toplumların, milletlerin, devletlerin eceline de işaret etmektedir.

Hadislerde ecel, etimolojik bir içerikten daha ziyade, sonuçları itibariyle ibret alınması gereken bir olgu olarak tanıtılmıştır. Hz. Peygamber, elindeki iki çakıl taşından birisinin eceli,

³⁶ Gölcük - Toprak, *Kelam*, 274.

³⁷ Nureddin Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 153-154; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 73.

³⁸ *Kur'ân Yolu* (Erişim 16 Temmuz 2023), el-En'âm 6/2.

³⁹ Ebû Mansûr el-Maturidi, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâselûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1326), 4/15; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'rabi, 1420), 12/480; Nâsirüddin Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşî (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs el-Arabî, 1418), 2/153.

⁴⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 2/153.

⁴¹ el-Münâfikûn 63/11.

⁴² el-Mü'min 40/67.

⁴³ el-Fâtır 35/11.

⁴⁴ İlgili ayetler için bk. el-Münâfikûn, 63/11; Nuh 71/4.

⁴⁵ er-Ra'd 13/2; er-Rûm 30/8; Lokmân 31/29.

⁴⁶ el-A'râf 7/34.

diğerinin emeli temsil ettiği yönünde bir metaforla eceli anlatmaya çalışmıştır.⁴⁷ Sahabiler, eceli, Allah'ın takdiriyle belirlenen yaşama süreci ve hayatın sonu şeklinde anlamış; buna göre eceli gelmeyen bir kimsenin herhangi bir hastalık sebebiyle ölmesi ya da öldürülmesi; eceli gelen bir kişinin ise ölümden kurtulması imkân dâhilinde değildir. Bu anlamda Hz. Ali'nin ecel, insanı ölümden koruyan bir kalkan mesabesinde sözünü yerinde bir tespittir.⁴⁸ Bu nedenle insan için takdir edilmiş olan ömür süresi bitmeden ecel gelmeyecek ölüm vuku bulmayacaktır.

Kelâm mezheplerinin ecel mevzuuna yaklaşımları, ilgili ekolün, mezhebî paradigmasına uygun bir tarzda şekil kazanmıştır. Her ekol kendi düşüncesine mutabık olarak Kur'ân'daki ecel kavramına yorum getirmiş; Ehl-i sünnet ekolleri, ilâhi ilim ve irâdeyi daha doğrusu ezeli yazgıyı öne çıkararak bir ecel okuması yapmış; Mu'tezile ise kader anlayışında olduğu gibi insanın eylemlerini baz alan bir ecel telakkisi geliştirmiştir.⁴⁹

Mezhepler, ecel anlayışlarını şekillendirirken elbette ki Kur'ân ve hadislerden referans almışlardır. Mu'tezile ecel kavramına, süre ve vade anlamı vermiştir.⁵⁰ Mu'tezile'den bir kısmına göre, ölüm ister normal ister herhangi bir müdahale ile veya öldürülme suretiyle gerçekleşsin, ölen bir kişi kendi eceliyle ölmüştür. Her iki durumda da insan kendine takdir edilen vakitte vefat etmiştir. Bu noktada Mu'tezilî anlayış ile Sünnî anlayış arasında bir sıkıntı görülmemektedir. Eğer öldürülme suretiyle gerçekleşen ölüm vakalarında; şayet kişi öldürülmemiş olsaydı bunun ecel karşısındaki durumu nasıl olurdu? Mu'tezilî Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849), maktul, kâtilin fiiliyle öldürülmeseydi, maktûl yine de ölüme yönünde kanaat belirterek Ehl-i sünnetle aynı çizgide görüş beyan etmektedir. Buna göre ecel, insanın öldüğü vakittir.⁵¹ Mu'tezile'nin çoğunluğu nezdinde ise, ikili bir ecel anlayışı hâkimdir. Bu anlayışın temsilcilerinden Ka'bî'ye (ö. 319/931) göre, kâtil öldürmeseydi maktûl kesinlikle yaşardı; kâtil, maktûlün ecelini kesmek suretiyle öldürme olayının baş mimarıdır. Öldürme olayı bir kötülüktür, kâtil bu işi kendi tercihiyle yapmıştır. Bu yüzden kâtil hem kınanmayı hem de cezalandırılmayı hak etmiştir. Mezhep içerisindeki üçüncü bir yaklaşım Kâdî Abdülcebbar'a (ö. 415/1025) aittir. Abdülcebbar, kâtil öldürmeseydi, maktûlün yaşaması da ölmesi imkân dahilinde olup bu konuda net bir şey söylenemez diyerek nötr bir yaklaşım

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, nşr. Muhammed Zühreyl b. Nasr (b.y.: DâruTavki'n-Necât, 1422/2001), "Rikâk", 4; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Halep: Şirket-ü Mektebe ve Matbaat-ü Mustafa el-Bânî, 1398/1978), "Zühd", 25, "Emsâl", 7.

⁴⁸ Cihat Tunç, "Ecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/380-382.

⁴⁹ Namık Kemal Okumuş, "Rızık ve Ecel", *Sistematik Kelam*, ed. Mehmet Ekvuran (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019), 517.

⁵⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 736

⁵¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 736; a.mlf., *el-Muğnî*, thk. Muhammed Ali Neccâr - Abdülhalîm Neccâr (By.: yy., ts.), 11/6; Abdülkâhir Bağdâdî, *Usûli'd-dîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 142-143.

sergilemiştir.⁵² Kâtil-maktûl ilişkisi açısından Kâdî'nin bu görüşü, Ehl-i sünnetle de uyum içerisindedir. Zira onlara göre de maktûlün ölmesi de yaşaması da imkân dâhilindedir. Çünkü bunu bilmenin imkânı yoktur. Allah'ın bilgisindedir. Mu'tezile'nin ikili ecel düşüncesini savunmalarının asıl gerekçesi, onların ölümü Allah'ın fiili, öldürmeyi ise, kulun fiili olarak görmeleridir.⁵³ Anlaşılan Mu'tezile'nin ecel tartışmasının kaynağında ahlaki bir neden yatmaktadır. O da kâtil ve maktûlün durumudur.⁵⁴

Ehl-i sünnet, eceli, insan hürriyet ve iradesi açısından değil, ilâhi kudret, ilim ve takdir açısından ele almıştır.⁵⁵ İnsanın yaşadığı ecel, Allah'ın ezelde takdir ettiği başka bir şey değildir.⁵⁶ Nitekim Kur'ân, hayatın ve ölümün Allah'ın takdir ve yaratmasıyla meydana geldiğini ifade etmiştir.⁵⁷ Bu konuda kulun herhangi bir dahli yoktur. Asıl ihtilaf maktûlün eceli konusunda söz konusudur; Ehl-i sünnete göre maktûl de eceliyle ölür. Neticede ölüm Allah'ın yaratmasıyla gerçeklik kazanır; bu durumda maktûlün yaşaması da ölmesi de imkân dâhilindedir.⁵⁸

Diğer taraftan Mu'tezile'nin yaklaşımının aksine Sünnî anlayış, En'am suresi 2. ayeti referans alarak tek ecelin varlığını benimsemiştir. Ayette belirtilen müsemma ecel ise kıyamete hamledilmiştir.⁵⁹ İmam Mâturidî (ö. 333/944) bir kişi hakkında ikili ecelden söz etmenin, Allah'ın neticeleri bilmeyeceği, önceden bildiği bir hükümden dönmesi yani bedâ anlamına geleceğini beyan eder. Zira Allah'a böyle bir şey isnad edilemez.⁶⁰ Bu durumda ölümü gerçekleşen bir kişi; ister normal bir ölümle isterse öldürülme suretiyle ölsün, ölüm hadisesi, ecel sonucunda vuku bulmuştur. Cumhuriyet dönemi müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a (ö. 1942) göre, bir kimsenin eceli, ömrünün bittiği andır; bir insan için hem tabî hem de ihtirâmî şeklinde iki ecel yoktur; tabî ya da ihtirâmî ecelden birisi vardır. Fiilen vukû bulacak ecel, sadece bunlardan birisidir, diğeri ise bir imkândan ibarettir. Ecelin imkânı çeşitlidir, ancak vuku bulan ecel tektir. Buna göre Allah'ın takdir ettiği de o eceldir.⁶¹ Ehl-i sünnet, ölümü Allah'ın, bir fiili, öldürme olayını ise kâtile ait bir fiil ve tercih

⁵² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 738.

⁵³ Ebu'l-Muîn Neseî, *Tebziratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Enver Hâmid İsâ (Kahire: Mektebetü Ezheriyye, 2011), 944-946.

⁵⁴ Namik Kemal okumuş, *Kelamda Ecel Problemi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 97.

⁵⁵ Osman Karadeniz, *Ecel üzerine* (İzmir: Anadolu Matbacılık, 1992), 23; Okumuş, *Kelamda Ecel Problemi*, 32.

⁵⁶ Kemâleddîn Ahmed Beyâzî, *İşaratü'l-Merâm min ibârâtü'l-İmâm Ebi Hanîfe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1328/2007), 201-206; Abdülâtif Harbûtî, *Tenkîhu'l-kelem fi akâidi ehl-i'l-İslâm* (İstanbul: Derseâdet Necmü İstikbal Matbaası, 1330), 93.

⁵⁷ el-Mülk 67/12.

⁵⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Tayyip Bâkîllânî, *Kitâbü't-temhîd* (Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkî, 1907), 322-323; Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyra, (Beyrut: A'lâmü'l-Kütüb, 1998), 4/314-315; Abdulkerim Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsnâ, ts.), 416; Karadeniz, *Ecel üzerine*, 23.

⁵⁹ Karadeniz, *Ecel üzerine*, 22-23; Okumuş, *Kelamda Ecel Problemi*, 32.

⁶⁰ Karadeniz, *Ecel üzerine*, 24.

⁶¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/811.

olarak tanımlayarak⁶² olayı, dini ve hukûkî bir sorumluk içerisinde değerlendirmiştir. Mu'tezilenin dediği gibi kâtil, maktûlün ecelini kestiği için değil, Allah'ın yasakladığı bir fiili işlediği için ceza görecektir.⁶³

Netice olarak ayet ve hadislerde, ecel probleminin işlevsel yönüne işaret edilmiş, dünya hayatının geçiciliği, hayatın bir gün mutlaka biteceği, inanmayanların cezalandırılacağı ifade edilmiş, bir anlamda ecel, insanın ahirete hazırlanması gerektiğine vurgu yapan güçlü bir motivasyon kaynağı olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan ecel, Allah'ın evrene koymuş olduğu kader projesinin bir parçası olarak addedilmiştir. Buna göre Allah, levh-i mahfûzda varlığı idare eden temel kanunları vazetmiş, ecel ve ömürleri de belli yasalara bağlamıştır.⁶⁴ Mezhepler ise ecel meselesini kader probleminde bağlı olarak, kendi kader anlayışları çerçevesinde yorumlamışlardır.

4. KEMÂLPAŞAZÂDE'NİN ECEL ANLAYIŞI

Kemâlpaşazâde'nin ecel anlayışını, onun bu mevzuya özgü olarak yazdığı *Risâle fi beyâni'l-ecel*⁶⁵ ve kazâ-kader konusunu işlediği *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*⁶⁶ adlı eserlerinde etraflıca bulmak mümkündür. Ayrıca kendisine aidiyeti şüpheli olan *Risâle fi beyâni evsâfi ümmü'l-Kitâb ve levh-i mahfûz ve levh-i mânevî*⁶⁷ adlı eserde ecel mevzusuna atıf yapıldığı görülmektedir.

Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader* isimli eserinde, “Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.”⁶⁸ ayetine mutâbık olarak ecel kavramını, ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâ diyerek iki kategoride değerlendirmeye tabi tutmuştur. Onun, ecel-i kazâ (tâbî ecel) olarak tavsif ettiği ecel, muayyen bir vakti ve belirlenmiş bir durumu olmayan, kişilerin özel mizacına ve muayyen terkibine göre düşünülen eceldir ki zamana nispetten münezzeh olarak ümmü'l-kitâbda (levh-mahfûz) tespit edilmiştir. Bu ecel, müfessirlerin ekserisi nezdinde, insanın yaratılması ile ölümü arasındaki döneme kadar olan devreye ya da bu dönemin sonuna işaret etmektedir.⁶⁹ Ayette ifade edilen ecel-i müsemmâ ise, kader levhasında belirlenmiş, şartların oluşması ve engellerin ortadan kalkmasıyla meydana gelmesi gerekli olan zamanı mukadder

⁶² Bâkîllânî, *Kitâbü't-temhîd*, 322-323; Bağdâdî, *Usûli'd-dîn*, 142-143; İmam Ebû Yusr Muhammed Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, thk. Hens Bîtır Lans (Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyyeli't-Tûras, 2003), 171; Sâbûnî, *el-Bidâye* 153-154.

⁶³ Neseffî, *Tebşira*, 2/944-946; Karadeniz, *Ecel üzerine*, 24.

⁶⁴ Okumuş, “Rızık ve Ecel”, 520-521.

⁶⁵ Şemseddin Ahmed Kemâlpaşazâde, “Risâle fi beyâni'l-ecel”, *Mecmûu Resâili'l-Allâme İbn Kemal Paşa*, thk. Hamza el-Bekrî (İstanbul: Dârul-Lübâb, 2018), 278-285.

⁶⁶ Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, nşr. Ahmet Cevdet Paşa (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316), 158-185.

⁶⁷ Nihal Atsız'a göre, bu eserin yazması bulunmadığı için Kemâlpaşazâde'ye aidiyeti şüphelidir. Bk. Atsız, *Kemâl Paşa-oğlu'nun Eserleri*, 81.

⁶⁸ el-En'âm 6/2.

⁶⁹ Ebû'l-Berekât en-Neseffî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/490-491; Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, 173.

bir eceldir.⁷⁰ “Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.”⁷¹ ayeti, takdir edilmiş ve değişmeyen müsemâmâ eceli tanımlamaktadır.⁷²

Kemâlpaşazâde'nin ecel-i kaza ile ifade ettiği ecel, sınırları belirlenmemiş insanların eylemlerine ve istidadına göre şekil kazanabilen ve kesinleşmemiş eceldir. Ecel-i kazâ, ister normal ölüm isterse öldürülme şeklinde olsun bireylerin eceli mukabilinde kullanılırken ecel-i müsemâmâ ise zamanı takdir edilmiş ve hükmü kesinleşmiş eceldir. Müsemâmâ ecel, dünyanın ve toplumların hayatının son bulunduğu an yani kıyametin ecelidir.

Kemâlpaşazâde *Risâle fi beyâni'l-ecel* adlı eserinde ise “mübrem ve muallak ecel” şeklinde ikili bir ecelden söz etmektedir.⁷³ Kemâlpaşazâde'nin ecel tasnifâtında süresi belirlenmiş, artma veya eksilmenin söz konusu olmadığı ecel, mübrem eceldir. Muallak ecel ise Allah'ın mübrem ecelden bağımsız olarak belirlediği, zâtının kudreti ve kulların sebeplere sarılması ile artıp eksilebilme potansiyeline sahip kesinleşmemiş eceldir.⁷⁴

Risâlede ecel meselesi, ecelin değişip-değişmemesi bağlamında ele alınmış, Mu'tezile'nin ecel anlayışına da Ehl-i sünnet ecel düşüncesine de eleştiri getirilmiştir. Kemâlpaşazâde, tek bir ecel olduğunu savunan Ehl-i sünnetin delilsiz hareket ederek zan içinde olduğunu beyan ettikten sonra⁷⁵ bunların, Mu'tezile ve ehli bid'a görüşünden olma endişesinden dolayı ikili bir eceli benimsemekten kaçındıklarını ifade etmiştir. Nitekim Ehl-i sünnet kelâmcılarından Mâturidî'ye göre, iki eceli benimsemek ya da ecelin değişebileceğini iddia etmek, Allah'ın ilminde değişikliğin meydana gelebileceğini kabul etmek anlamındadır. Bu anlayış, bizi, Allah'ın neticeleri önceden bilmeye güç yetiremeyeceği sonucuna götürmektedir.⁷⁶ Kemâlpaşazâde'nin ecel eleştirisinden Mu'tezile de nasibini almıştır. Çünkü Mu'tezile, sadaka ve sıla gibi hayr sebeplerinin ömrü artırdığını ifade eden hadisleri delil gösterip birden çok ecel anlayışını benimsemiştir. Kemâlpaşazâde'ye göre onlar, mübrem ecelin bile değişebileceğini benimseyerek büyük bir kötülük içerisinde olmuşlardır.⁷⁷

Müellif, *Risâle fi'l-cebr* adlı eserinde ecelin değişmeyeceği (mübrem ecel) görüşünü şiddetle savunmakta, tezlerini ahad haberler üzerinden inşa etmektedir. Bu minvalde Keşşâf'tan şöyle bir nakilde bulunmaktadır: Hz. Ömer yaralandığında, “Eğer Ömer dua etseydi yaralanması (eceli) tehir olurdu.” şeklinde temennisini dile getiren Ka'b'a, Hz. Ömer, En'âm suresi ikinci ayetle, ecellerin değişmeyeceğini hatırlatır. Bunun üzerine Ka'b, Hz. Ömer'e “Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi birbirinize eş kıldı. O'nun bilgisi olmadan

⁷⁰ Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, 173.

⁷¹ el-A'raf 7/34.

⁷² Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, 173.

⁷³ Kemâlpaşazâde, “*Risâle fi beyâni'l-ecel*”, 278-285.

⁷⁴ Kemâlpaşazâde, “*Risâle fi beyâni'l-ecel*”, 278-285.

⁷⁵ Kemâlpaşazâde, “*Risâle fi beyâni'l-ecel*”, 278-285.

⁷⁶ M. Saim Yeprem, *İrade hürriyeti ve İmam Mâturidî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Vakfı Yayınları, 1984), 323; Tunç, “Ecel”, 10/380-382.

⁷⁷ Kemâlpaşazâde, “*Risâle fi beyâni'l-ecel*”, 278-285.

*hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır.”*⁷⁸ ayetini, ecelin değişebileceğini anlatmak için delil olarak sunar.

Ka'b ile Hz. Ömer arasındaki mezkûr konuşmayı müzakere eden İbn Kemâl, Ka'b'ın iddia ettiği gibi Fâtır suresi 11. ayetin, ecelin değişebileceğinin delili olmadığını izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre ayette “ziyade ve noksanlık” mutlak olarak zikredilmiş, ecelin belirlenmesi anında takdir edilmiş olan sınırdaki herhangi bir noksanlık ya da ziyade olmaz.⁷⁹ Ayrıca “*vemâ yuammeru min muammerin*”⁸⁰ ibaresi, daha önce bir kimseye tevîl olunana, tesmiye etmek içindir. Yani “Bundan önce bir ömür sürmüş kimse yoktur.” anlamındadır. Nitekim “*velâyusğaru an umrihi*” ifadesindeki (hü) zamiri ömür süren kişiye râcidir. Kemâlpaşazâde, kendisine ömür verilen kişinin ömrünün son sınırına ulaşması da ulaşmaması da imkân dahilinde olsa da takdir edilende bir değişim olmaz tarzındaki bir yorumla eceli, ilâhi takdire bağlayarak bir çözüm üretmektedir. İlâhi takdirde bir değişim olmayacağına göre ecelde de bir değişim olmaz. Bunun yanında Kemâlpaşazâde, eceli sayılı yıllar ve günlerden ibaret görmeyip sayılı nefesler olarak yorumlamak suretiyle de ömürde zamansal bir değişim olmayacağını anlatmaya çalışmaktadır.⁸¹

İbn Kemâlpaşa'nın, nakilde bulunduğu şu rivayet de ecelin değişmeyeceğine yönelik referans aldığı delillerden birisidir. Rivayete göre Azrail, Hz. Süleyman'a uğradığında Hz. Süleyman'ın yanında bulunan adama bakmaya başlar. Adam, bu durumdan şüphelenerek kendisine bakaduran kimsenin kim olduğunu sorar. Hz. Süleyman, onun Azrail olduğunu söylediğinde adam, kendisinin Hindistan topraklarına götürülmesini talep eder. Şahsın isteği yerine getirilse de hakkında takdir edilen ecel, onu Hindistan topraklarında yakalayacaktır.⁸²

Kemâlpaşazâde mübrem eceli değişmeyen ecel olarak tanımlarken muallak eceli de kesinleşmemiş, değişen ecel olarak tanımlamıştır. ⁸³ “Dua, kazayı defeder.”⁸⁴, “Sadaka belayı defeder, ömrü uzatır.”⁸⁵, “Sıla-i rahim yapmak ömrü uzatır.”⁸⁶ minvalinde iyilikleri yapmaya teşvik eden hadisler, Kemâlpaşazâde tarafından ecelin değişmesine referans olarak kullanılmıştır. Yine Hz. Nuh'un duası⁸⁷ Hz. Peygamber'in, “Mazlûmun duasından sakının.”⁸⁸ ve

⁷⁸ el-Fâtır, 35/11.

⁷⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez Zemahşerî, *el-Keşşâf an bekâiku't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1407), 3/503-504.

⁸⁰ Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr*, 163-164.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an bekâiku't-tenzîl*, 3/503-504.

⁸² Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr*, 168.

⁸³ Kemâlpaşazâde, “*Risâle fi beyâni'l-ecel*”, 278-285.

⁸⁴ Tirmîzî, “Kader”, 6.

⁸⁵ Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve membeu'l fevâid*, thk. Hüseyin Esedü'd-Dârânî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1443), 3/110.

⁸⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Kader”, 1. Ayrıca benzer rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, 5/277, 280, 282; Buhârî, “Edep”, 12; Tirmîzî, “Kader”, 6.

⁸⁷ el-Kamer, 54/9-12.

⁸⁸ Buhârî, “Zekat”, 1- 41; Müslim, “İman”, 31.

“Tâğun olan bir beldeye girmeyin.”⁸⁹ gibi tahzîre yönelik hadisleri, Kemâlpaşazâde'nin, ecelin değişebileceğine dair kullandığı kaynaklar arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in tâğun yasağından olsa gerek Şam'a gitmeye çalışan Hz. Ömer, tâğun sebebiyle Şam'a girmekten vazgeçer. Hz. Ömer'in bu tavrı karşısında Allah'ın kazasından mı kaçırıyorsun Ey mü'minlerin emiri! denildiğinde o, Allah'ın kazasından (başka) bir kazasına kaçırıyorum diyerek cevap verir.⁹⁰

Görüldüğü üzere ecelin artması ya da eksilmesi yönünde değişimden söz edenlerin referans kaynakları ayetlerden daha ziyade ahad haberler olmuştur. Bu noktada Kemâlpaşazâde'nin muvakkat eceli delillendirirken kullandığı deliller ile ikili eceli savunan Mu'tezile'nin görüşlerini temellendirdiği delillerin aynı olduğu görülmektedir. Şu kadar var ki Mu'tezile, iki farklı ölüm zamanından bahsederek tabi ölüm ve öldürülme şeklinde gerçekleşen ölüm anının farklı olduğu neticesine ulaşmaktadır. Kemâlpaşazâde ise, muvakkat eceldeki artma veya eksilmeyi kul için sunulan bir imkân alanı olarak görmekte, kulun sebeplere sarılmasını kadere bağlayarak neticede ecelde değişen bir şeyin olmadığı kanaatine varmaktadır. Mesela mübrem ecele kırk yıl yaşaması takdir edilen bir kimse için, sıla-ı rahim yaparsa ömründe belli bir sürenin artacağı da ezeli yazgıda yazılmıştır. Böylece yaptığı bu hayır vesilesiyle bu kişinin ömrünün artması imkân dâhilindedir. Buna mukabil otuz yıl yaşaması takdir edilen bir kimse de sıla-i rahmi terk ettiğinden dolayı bu imkândan mahrum kalabilir.⁹¹ Burada söz edilen eceldeki artma ve eksilme kulun oluşturduğu sebeplere tevessül edeceğinin ilm-i ilâhîde biliniyor olmasıyla bağlantılı bir durumdur. Çünkü ilim, maluma tabidir, irade de ilme tabidir. Buna göre kulun sebeplere sarılacağı bilgisi Allah için mâlumdur. İlâhi irade, kendisine mâlum olan kulun eylemine tabi olarak onun ecelini belirler. İbn Kemâl konunun anlaşılabilmesi için şöyle bir örnek verir: Dağın zirvesinden kendini atan ya da kendisini denize atarak ölen kişi, muallak eceliyle ölmüştür. Kemâlpaşazâde'ye göre, eğer bu kişi denize atlamasaydı ölmeyecekti.⁹² Kemâlpaşazâde'nin bu bakış açısını Şamil Öçal şöyle değerlendirir: “Allah ezelde bu adama belli bir ecel takdir etmiş, bununla birlikte adamın kendi iradesiyle denize atlayacağını da biliyordu.”⁹³ Neticede kul için takdir edilen ecel, kulun tabi olacağı sebeplerle birlikte mütalaa edildiği için belirlenen ecelde değişimin olmadığı anlaşılacaktır.

Diğer taraftan ecel, kaza ve kaderle mütalaa edilen bir mevzu olduğundan⁹⁴ muvakkat ecelin dünya semasında bulunan levh-i mahv ve'l-isbatta meydana gelmesi ihtimal dâhilindedir. Çünkü Kemâlpaşazâde'ye göre, levh-i mahv ve'l-isbattaki hükümlerin değişmesi mümkündür. Kemâlpaşazâde ezeli yazgıyı levf-i mahfûz ve levh-i mahv ve'l-isbât tabirleri ile

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3/85; Müslim, "Selâm", 2218, Tirmizî, "Cenâiz", 67.

⁹⁰ Buhârî, "Tıb", 29, "Hiyel", "3; Müslim, "Selâm", 95, 96, 98.

⁹¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf an bekâiku't-tenzil*, 3/504; Kemâlpaşazâde, *Risâle fi beyâni evsâfi ümmü'l-Kitâb ve levh-i mahfûz ve levh-i mânevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa no: 445), 3; Öçal, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, 348.

⁹² Kemâlpaşazâde, "Risâle fi beyâni'l-ecel", 278-285.

⁹³ Öçal, *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, 348.

⁹⁴ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 322.

anlatır. “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır.”⁹⁵ ayeti her iki levhaya da işaret eder. Levh-i mahfûz denilen levha, ayette ümmü’l-kitâb diye tabir edilir. Ona göre gerçekleşecek bütün olgu ve olaylar, levh-i mahfûzda icmâli olarak bulunur. Burada yazılı olanlardan melekler dâhil hiçbir varlığın bilgisi yoktur. Levh-i mahfûzdaki icmâlî olan sûretler, dünya semasındaki levh-i mahv ve’l-isbâtta tafsîlî sûretlere dönüşür. Ayetteki, “Allah dilediğini ortadan kaldırır, dilediğini sabit bırakır.” ifadesi bu levhaya işaret eder. Melekler buradaki hükümlere muttalî olabilir, kişinin ameline uygun olarak levh-i mahv ve’l-isbatta yazılanlar değişebilir.⁹⁶

Risâle fî beyâni’l-ecel adlı eserinde muvakkat eceldeki değişimi, kulun sebeplere sarılması ve ilâhi takdir bağlamında yorumlayan Kemâlpaşazâde, *Risâle fî’l-cebr*’de eceldeki değişmeyi zamansal bir değişimden daha ziyade biyolojik faktörle değerlendirmeye tabi tutar. Ona göre ecel, sayılı yıllar ve günler değil aksine sayılı nefeslerdir. Kişinin sağlık durumuna göre aldığı nefeslerin artması veya eksilmesi imkân dâhilindedir. İşte bu sebeple “Bazı kimselerin nefeslerini tutmalarının sırrı bundandır.” diyen İbn Kemâl,⁹⁷ kişinin yaşam kalitesine bağlı olarak ömür artışından söz etmektedir. Coğrafi şartlar, sağlık koşulları, stres, insanların psikolojik durumları, ekonomik gelişmişlik düzeyi, yiyecek ve içeceklerin doğallık düzeyi insan ömrü üzerinde etkili olan etkenlerdendir. Nitekim istatistikler kalkınmış ülkelerde ömür ortalamasının yüksek olduğunu göstermektedir.⁹⁸ Bugün gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusunun fazla olduğu, buna karşın gelişmemiş ülkelerde erken ölümlerin ömür düzeyini aşağı çektiği görülmektedir.

Eceldeki değişimi biyolojik bir olguyla açıklayan Kemalpaşazâde, değişimle ilgili bazı rivayetlerin, taat ve iyiliklere teşvik amaçlı olduğunu söyleyerek ecel üzerinden psikolojik bir değerlendirme de yapmaktadır. Bu güzel amelleri yerine getirenler, ömürlerini hayır ve bereket içerisinde geçirerek ortaya koydukları işler sebebiyle uzun süre adları anılmaya devam edecektir.⁹⁹ Böylece Kemâlpaşazâde’nin nefes olgusuyla açıkladığı ecel telakkisi insanın biyolojik olarak sağlıklı ömür sürmesine katkı sunarken onun, hayır sebeplerine sarılmayı teşvik eden ecel anlayışı da insanın psikolojik olarak rahatlamasına katkı sağlayacaktır.

Her ne kadar İbn Kemâl, ikili bir ecelden söz etse de onun ikili ecel anlayışı, Mu’tezile’nin benimsediği ikili ecel anlayışından farklıdır. Nitekim kendisi, Mu’tezile ile aynı düşünceyi paylaşma endişesinden olsa gerek, kendi ecel anlayışının, Mu’tezile’nin düşüncesinden farklı olduğunu ifade etme ihtiyacı hisseder.¹⁰⁰ Aslında Kemâlpaşazâde, eceli mübrem ve muallak tarzında ikiye ayırmakla, Ehl-i sünnetten farklı bir şey de söylememiştir. Aralarındaki tek fark, İbn Kemâl’in açıkça ikili ecelden söz etmesine karşılık Ehlisünnet

⁹⁵ er-Ra’d, 13/39

⁹⁶ Kemâlpaşazâde, *Risâle fî’l-cebr ve’l-kader*, 172-173.

⁹⁷ Kemâlpaşazâde, *Risâle fî’l-cebr ve’l-kader*, 168.

⁹⁸ Karadeniz, *Ecel üzerine*, 83-86.

⁹⁹ Tunç, “Ecel”, 10/380-382.

¹⁰⁰ Kemâlpaşazâde, *Risâle fî’l-cebr ve’l-kader*, 168.

müntesiplerinin, tek ecelin varlığından söz etmeleridir. Zira İbn Kemâl'in muallak ecelin açıklamasında delil olarak getirdiği sıla ve sadaka hadisine yönelik yorumun aynısını, diğer Ehlisünnet müntesiplerinde de görmek mümkündür. Mesela “Sadaka ve sıla ömrü uzatır,” hadisine yönelik olarak Sâbûni'nin yaptığı yoruma göre, sıla yapmayan kişinin ömrünün elli yıl olacağı ilm-i ilâhîde mevcuttu. Bununla birlikte Allah, onun sıla yapması vesilesiyle yetmiş yıllık bir ömre sahip olacağını biliyordu. Burada Allah'ın takdir ettiği, onun sıla yaparak yetmiş yıl yaşayacağı şıkkıdır. İşte bu yirmi yıl, yapılan hayırlı bir iş nedeniyle – ömrünün elli yıl olacağına nazaran- bir ziyade sayılmıştır.¹⁰¹ Aslında bu ziyadelik, Allah'ın ilminde olan bir değişimi işaret etmez, çünkü Allah ezeli ilmiyle kulun eylemine tabi olarak bunu takdir etmiştir. Kul Allah'ın ilminin ne yönde olduğunu bilmediği için onun eylemlerini baskılayan bir durum da yoktur. Allah'ın ilim ve iradesinin tabi olduğu şey, insanın tamamen hür iradesiyle tercih ettiğinden başka bir şey değildir. Kemâpaşazâde, eceli, kader çerçevesinde yorumlasa da onun ecel görüşünde fatalist anlayışa da yer yoktur. İmam Beydâvî'nin Ahzap suresi 16. ayetine getirdiği tevilde belli bir vakitte bir kimse için ölmek ve öldürülmek her şahıs için kaçınılmazdır. Hüküm onun üzerinden geçmiş, kalem onu yazmıştır, kaderden kaçmanın yazılmış olan ecelin ona gelmesi konusunda herhangi bir fayda sağlamayacağı yönündeki teviline¹⁰² karşı Kemâlpaşazâde, bir vakitte ölmenin ve öldürülmenin kaçınılmaz olması, ilâhî takdirin önceden belirlenmiş olmasından kaynaklanan bir durum değildir, çünkü kaza (hüküm), makzîye (hükmolunana) tabidir, öyle ise ölüm ve öldürülme hükmün sebatinden kaynaklanmaz, diyerek Beydâvî'nin cebrî tutumunu reddetmektedir.

Son olarak Kemâlpaşazâde'nin yöntemini anlamak açısından şu kanaatimizi paylaşmak yerinde olacaktır. İbn Kemâl'in ecel telakkisi, tam çözümlenememiş bir olgu olarak yer almaktadır. Onun, bir taraftan ikili ecelden söz etmesi, diğer taraftan da zahir de böyle olsa da sonuçta değişen bir durumun olmadığını ifade etmesi, karmaşık bir zihin dünyasının göstergesidir. Bu nedenle Kemâlpaşazâde'nin *Risâle fi'l-cebr* ile *Risâle fi beyâni'l-ecel* isimli eserleri arasında, varmak istediği netice açısından olmasa da söylemde bir çelişkinin olduğu görülmektedir. Zira müellif *Risâle fi'l-cebr*'de ecelin değişmemesi üzerine vurgu yaparken, *Risâle fi beyâni'l-ecel*'de ömürde bir artma ve eksilmenin olduğunu ısrarla savunmaktadır. Meselâ o, *Risâle fi'l-cebr*'de dua ve sadaka ile ilgili hadisleri,¹⁰³ sağlıklı ve bereketli bir ömür yaşamaya hamlelerken¹⁰⁴ aynı hadisleri, *Risâle fi beyâni'l-ecel*'de kulun sebeplere sarılması ve Allah'ın ilmi ve kudreti dâhilinde ömürde artmayı ve eksilmeyi ifade eden ecel olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁵ Yine Fâtır suresi 11. ayeti *Kader risâlesin*'de ecelin değişmeyeceği bağlamında yorumlarken *Risâle fi beyâni'l-ecel*'de aynı ayeti eceldeki artma ve eksilmenin mümkün olduğuna örnek olarak sunar. Hatta Ehl-i sünneti ayeti anlamamakla itham

¹⁰¹ Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, 153-154.

¹⁰² Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 4:227.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavud. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996), 5/277, 280, 282; Buhârî, “Edep”, 12; Tirmîzî, “Kader”, 6.

¹⁰⁴ Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, 164.

¹⁰⁵ Kemâlpaşazâde, *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader*, 168.

etmektedir. Bununla birlikte Kemâlpaşazâde'nin söylemindeki çelişkinin ulaşmak istediği sonuçta olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü müellifin, eceldeki değişim söylemini, kulun eylemi ve Allah'ın kudret ve ilmine bağlaması, bizi, Allah'ın ilmindeki ecelin tek olduğu sonucuna götürmektedir. Böylece Allah'ın ilim ve takdirinde bir değişim olmadığına göre müellifin söz ettiği ecelde de gerçek bir değişimin söz konusu olmadığı anlaşılacaktır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kemâlpaşazâde, çok yönlü bir ilim insanı olduğu kadar devletin işleyişini iyi bilen devlet millet arasındaki kaynaşmayı sağlayan bir elçi, devletin bekası için marjinal gruplara karşı fikrî mücadele yürüten bir düşünürdür. Bir şeyhülislam olarak fıkıh sahasında temâyüz etse de bid'a gruplarına karşı devletin giriştiği mücadelede aldığı etkin rolde, onun iyi bir kalamcı olduğunu söyleyebiliriz.

Şeyhülislâm Kemâlpaşazâde, eserlerinde herhangi bir konuyu ele alırken kadim geleneği ihmal etmemiştir. Kelâmcıların ve İslam filozoflarının eserlerini iyi anlamış, onların eserlerinden hareketle kendi telifatını oluşturmuş, bunu yaparken körü körüne taklitçi bir yol izlememiş aksine eleştiri ve analize dayalı bir metot uygulamıştır. O, bazı iktibaslarında doğrudan alıntı yapsa da iktibastan sonra ilgili düşünürün görüşünü kritik etmiş, gerektiğinde eleştiri dilini kullanmıştır. Bu bağlamda Kemalpaşazâde, Hanefî-Mâturidi gelenek içerisinde mezhebî aidiyeti güçlü birisi olmasına rağmen yeri geldiğinde mezhebin önde gelen isimlerini bile eleştirebilmiştir.

Kemalpaşazâde, İslam düşüncesinin durağanlaştığı sadece kadim eserlerle yetinilmeye başlandığı bir dönemde makaleler tarzında yazdığı özgün risâlelerle düşüncenin dinamik bir yapı kazanmasına katkı sağlamıştır.

Bir kalamcı olarak İbn Kemâl, ecel mevzuunda ikili bir ecelden söz ederek Ehl-i sünnet telakkiyi karşısına almak suretiyle Mu'tezilî ithamıyla karşılaşabilme cesaretini gösterebilmiştir. Bununla birlikte İbn Kemâl, bu mevzuda Ehl-i sünnete eleştiri getirse de mevzunun izahında onları takip etmekten de geri durmamıştır. Bu minvalde müellifimiz, mevzuyu kader çerçevesinde yorumlayarak ezeli yazgı ekseninde bir ecel tanımlaması yaparak geleneğe sadık kalmış; eceli belli bir süreden daha ziyade yaşam kalitesine bağlı olarak değişen bir olgu olarak anlamlandırmak suretiyle de özgünlüğünü ortaya koymuştur.

Kemalpaşazâde, yaşam kalitesine bağlı olarak ecelin değişebileceği yönünde fikir beyan ederek kendine özgü kavramlarla ecele yeni bir boyut kazandırmıştır. Özellikle günümüzde modern tıbbın gelişmesi ve hayat şartlarının iyileşmesi neticesinde ömür ortalamalarının artması, İbn Kemâl'in bu düşüncesinin isabet kaydettiği kanısındayız.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışmam yoktur.

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde, belge analizi tekniği ile yürütülmüştür. Bu teknik, belge tarama modeli sayesinde, var olan belgelerin incelenmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışmada, insanlarla veya hayvanlarla ilgili herhangi bir etik sorun ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, Etik Kurul Onayı alınmasına gerek duyulmamıştır.

İTHAF / DEDICATION / إهداء ¹⁰⁶

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdülcebbar, Kâdî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- el-Muğnî*. thk. Muhammed Ali Neccâr – Abdülhalîm Neccâr. By.: yy., ts.
<https://archive.org/details/almoghny-kady-abdelgabar/11/>
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavud. Beyrut: Müessesetü' r-Risâle, 1416/1996.

¹⁰⁶ Bu metnin alındığı makale için bakınız: Yılmaz Arı, "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians", çev. Mustafa Turan, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465; Türkçesini okumak için bakınız: Yılmaz Arı, "Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44.

- Arslan, Ahmet. "Kemâlpaşazâde'nin Felsefî Görüşleri". *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Arı, Yılmaz. "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians". çev. Mustafa Turan. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429568>
- Arı, Yılmaz. "Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1392165>
- Atsız, Nihal. *Kemâl Paşa-oğlu'nun Eserleri*. İstanbul: Şarkiyat Mecmuası, 1966.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Usûli'd-dîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyip. *Kitâbü't-temhîd*. Beyrut: el-Mektebtü's-Şarkî, 1907.
- Beyâzî, Kemâleddîn Ahmed. *İşaratü'l-Merâm min ibârâti'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşî. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs el-Arabî, 1418.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûk-u İslamiyye ve İstîlâhât-i Fıkhıyye*. İstanbul: Bilmen Kitabevi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmî'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: DâruTavki'n-Necât, 1422/2001.
- Çelebi, İlyas. "Kemâlpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/242-243. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çelebi, Kâtip. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*. thk. Mahmud Abdülkadir Arnaûd. İstanbul: Mektebetü İRCİCA, 2010.
- Demirkol, Murat. "Kemâlpaşazâde'nin Hayatı ve İlmî Özgünlüğü". *13-14 Mayıs 2022 Uluslararası Kemâlpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri I*. ed. Murat Demirkol vd. Ankara: Fcr Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti., 2022.
- Gür, Eyüp. "Risâle fî-Takrîr Enne'l-Kur'âne'l-Azîm Kelâmullâhi'l-Kadîm Bağlamında Kemâlpaşazâde'nin İ'câzü'l-Kur'ân Yaklaşımı". *Muş Alparslan Üniversitesi İslam İlimler Fakültesi Dergisi* 5/2 (2022), 228.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: Hikmet Yayınevleri, 2018.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman. *Kelam Konya*: Tekin Kitabevi, 1996.
- Harbûtî, Abdüllatif. *Tenkîhu'l-keîlâm fî akâidi ehli'l-İslâm*. İstanbul: Derseâdet Necmü İstikbal Matbaası, 1330.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nüreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmau'z-zevâid ve membeu'l fevâid*. thk. Hüseyin Esedü'd-Dârânî. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1443.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemâl'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2008.
- İsfahânî, Râgîb. *el-Müfredât fî garîbü'l-Kur'ân*. thk. Saffân Adnân ed-Davûdî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Karadeniz, Osman. *Ecel üzerine*. İzmir: Anadolu Matbacılık, 1992
- Kaya, Mahmut. "İbn Kemâl'in Düşünce Tarihimizdeki Yeri ve Varlık Anlayışı". *Sosyoloji Dergisi* 3/1 (1989), 323-329.

- Kemâlpaşazâde, Şemseddîn Ahmed. *Risâle fi'l-Cebr ve'l-kader*. nşr. Ahmet Cevdet Paşa. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316.
- “Risâle fî beyâni'l-ecel”. *Mecmûu Resâili'l-Allâme İbn Kemal Paşa*. thk. Hamza el-Bekrî. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2018.
- Risâle fî beyâni evsâfi ümmü'l-Kitâb ve levh-i mahfûz ve levh-i mânevî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa no: 445.
- Kılıçer, Esat. “Fıkıhçı Olarak İbn Kemâl”. *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 16 Temmuz 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Köse, Saffet. “Hocazâde Muslihuddîn Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/207-209. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Mâturidi, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâselûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1326.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tebsiratu'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Enver Hâmid İsâ. Kahire: Mektebetü Ezheriyye, 2011.
- Okumuş, Namık Kemal. “Rızık ve Ecel”. *Sistemik Kelam*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019.
- Kelamda Ecel Problemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Öge, Ali. *Şeyhülislâm İbn Kemâl'in Sünnilik Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2010.
- Öçal, Şamil. *Kemâlpaşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Pezdevî, İmam Ebû Yusr Muhammed. *Usûli'd-dîn*. thk. Hens Bîtır Lans. Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyyeli't-Türas, 2003.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihi'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'rabî, 1420.
- Sâbûnî, Nureddîn. *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Saraç, M. E. Yekta. *Şeyhülislâm Kemâlpaşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserler ve Bazı Şiirleri*. İstanbul: Risâle Basın-Yayın LTd., 1995.
- Sözen, Kemâl. İbn Kemâl'de Metafizik. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001.
- Şehristânî, Abdulkerim. *Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-kelâm*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsnâ, ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Teftazânî, Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *Şerhu'l-Mekâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: A'lâmü'l-Kütüb, 1998.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî. *eş-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. <https://shamela.ws/book/322>
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Halep: Şirket-ü Mektebe ve Matbaat-ü Mustafa el-Bânî, 1398/1978.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Tunç, Cihat. “Ecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/380-382. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

- Turan, Şerafettin. "Kemâlpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "Kelâmcı Olarak İbn Kemâl". *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yeprem, M. Saim. *İrade hürriyeti ve İmam Mâtüridî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an bekâiku't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1407.